OD DIOKLECIJANA DO SPLITA
predaje i legende

LJILJANA MARKS
Institut za etnologiju i folkloristiku
Zvonimirova 17
10000 Zagreb

UDK 398.2(497.18)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno 7.10.1997.

GRADU SPLITU,
ČEDU I BAŠTINIKU CARSKE PALAČE
AURELIJA VALERIJA DIOKLECIJANA

Rad polazi od pretpostavke da i usmena kazivanja, poglavito predaje, živo čuvaju svjedočansto o najstarijem razdoblju splitske povijesti, iz kojega nema pouzdane tekstovne predaje. Premda one nikako nisu niti mogu biti pouzdano povijesno svjedočanstvo, u njima je pučka mašta, polazeći ipak od vjerodostojnih povijesnih događaja i osoba - u velikom broju inačica stvorila osebujnu usmenu povijest. Potku istraživanja čine predaje o caru Dioklecijanu, koje je u selima splitske okolice na početku stoljeća skupio i objavio don Frane Bulić. Predaje se analiziraju u svom povijesnom kontekstu, nastoje se dovesti u vezu s povijesnim podacima oko i iz kojih izrastaju, ali se upućuje i na njihovu rasprostranjenost i vezu s ostalim hrvatskim pripovjedačkim prostorom. Donose se i najpoznatije splitske legende o sv. Dujmu i Stašu, koje kao da povezuju Salonu i Split.

Kad "bi trebalo izabrati u našem starom svijetu koji zakutak, najprikladniji da se prijatelju pokaže koliko more može biti modro, a priroda koliko može imati čara kada je sama, i koliko se može pokazati raskošnom usprkos svoje golotinje, trebalo bi ga poslati, bez straha, na obale Jadranskoga mora. A kad bi trebalo naći u Europi pozornicu najprikladniju, da se pobudi u prijatelju osjećaj historije, ja bih ga, bez oklijevanja, doveo u Split; (...) U Splitu (se prošlost) nameće u čistim potezima, u periodima tako živim, da nam njihov ritam još duši progovara." Tako je o Splitu pisao potkraj prošloga stoljeća francuski putopisac i povjesničar E. Maury (Bulić 1927: 7).

Split ima svoju povijest: pisanu, zabilježenu u listinama, ispravama, rukopisima, knjigama; ali ima i onu drugu, usmenu, koju su isto tako stoljećima stvarali, čuvali i prenosili njegovi stanovnoci, obilježavajući i oduhovljujući pričama svoj grad, osobe koje su u njemu živjele, njegove građevine i znamenitosti.

Upravo usmena kazivanja gotovo navjerojatno i živo čuvaju svjedočanstvo o najstarijem razdoblju splitke povijesti, iz kjega nema pouzdane tekstovne predaje. Premda one nikako nisu niti mogu biti povijesno svjedočanstvo - i doista ih se tako ne bi smjelo čitati - u njima je pučka mašta, polazeći ipak od vjerodostojnih

povijesnih događaja i osoba - u velikom broju inačica stvorila osebujnu usmenu povijest. Duboko su prepletene s usmenoknjiževnim temama i motivima što se javljaju i u ostalim hrvatskim (i europskim) krajevima, ali po svom lokalnom koloritu, po svom jezičnom izričaju (koji nažalost nije sačuvan), po imenima i prezimenima kazivača, po nijhovu duboku uvjerenju da svojom pričom oživljuju i čuvaju povijest svoga kraja, pripadaju samo Splitu i njegovoj okolici.[1]

Asphalatos jest prvobitno naziv čestice, položaja na kojemu je Dioklecijan sagradio svoju palaču i iz koje je nastao srednjovjekovni i današnji Split (Skok 1973: sv. III, 312). Ali Asphalatos je i grčki naziv za biljku što se često susreće na Balkanskom poluotoku i u maloj Aziji; pema Pliniju je to grmečak veoma cijenjen radi upotrebe za pomast i za bojenje. U Solinu, osobito na starinskim razvalinama i na Marjanu, raste ta biljka što se hrvatski zove slamečak i u svibnju ružičastim cvate cvjetovima. Neki samtraju da naziv asphalatos odgovara brnistri, tom običnom žutom grmolikom cvijetu što se u svibnju i lipnju oporim žutim cvjetovima žuti po čitavoj Dalmaciji.

Iz toga je oporog kamenog krajolika oplemenjenog tek grmovima vinove loze i stablima maslina potekao iz siromašne pisarske obitelji i tu je sam odlučio umrijeti rimski car Dioklecijan. Povijest i usmena tradicija stanovnika okolnih sela nevjerojatno su se preplele kazujući i jedna i druga oživotu i smrti Dioklecijana i njegove obitelji. A ono što su ljudi vjerovali i stoljećima pripovijedali, često za povijest vrijedi isto koliko i sama stvarnost činjenica.

Priče o caru Dioklecijanu slušao je od seljaka splitske okolice tijekom svojih arheoloških istraživanja i povjesničar don Frane Bulić. Prigodom znanstvene ekskurzije u okolicu Splita 1898. godine čuo je don Frane Bulić prvi puta usmene priče o caru Dioklecijanu. Tijekom 1915. godine otišao je u navodno mjesto Dioklecijanova rođenja i neke od priča odmah zabilježio. Čitav korpus priča skupio je tijekom 1915. i 1916. godine, a objavio ih je u dodatku svoje povijesne studije *Car Dioklecijan*.[2] Zapisi su iz Žrnovnice, Sitnog, Tugara, Srinjina, Dicma, Solina, Stobreča, Klisa... Kazivali su ih mladići u godinama 1914. i 1915., kada su u Split dolazili po preporuke za vojsku; neke su prikupili župnici i učitelji po selima, a neke su zapisali đaci splitskih škola.

Taj svestrani arheolog i povjesničar govori u tom radu s puno razumijevanja o usmenoj tradiciji, o njezinoj važnosti i potrebi da se što više građe pribilježi te spasi od nestajanja i zaborava. Zapaža da su neki motivi mladima znani iz školskih čitanki (primjerice, o Dioklecijanovoj glavi), premda potječu iz "naroda". On ih je prikupljao stoga uglavnom od nepismenih seoskih staraca, smatrajući da su time

[1] Nije mi ni u kojem slučaju namjera u ovome tekstu govoriti o predajama i legendama grada Splita. Ta je tema mnogo opširnija i daleko premašuje ovu temu o Dioklecijanu u usmenoj tradiciji.

[2] Priče se donose pod naslovom: *Dodatak pučke priče o mjestu rođenja cara Dioklecijana i o njegovoj obitelji*. Tematski, međutim, pokrivaju mnogo više tema iz Dioklecijanova života, još su brojniji raznoliki motivi usmene književnosti koji se u njima nalaze.

vjerodostojnije. Nažalost u rad nije uvrstio svu prikupljenu građu (koja je time izgleda zauvijek nestala) već "samo one koje su tipične, izostavljajuć brojne varijacije". To je šteta jer se u brojnim samo naoko istim inačicama, u varijacijama, kako kaže Bulić, krije ljepota i posebnost usmene književnosti (Bulić 1984: 249). Da bi ih što više prikupio, dao je "po nekim selima sakupiti priče o Dioklecijanu po zdenku Bučanu, Korneliju i ferantu braći Colagno, srednjoškolskim đacima, i po čuvaru iskopina Anti Žižiću u Solinu, jer su mnogi starci govorili, da se ne pristoji takve 'budalaštine' pripovijedati ravnatelju muzeja i solinskih iskopina" (Bulić 1984: 249 i bilj. na str. 287).

U neobjavljenoj Bulićevoj knjizi *Pod ruševinama stare Salone* nalaze se i anegdote o don Frani Buliću nastale za njegovih brojnih prikupljanja arheoloških nalaza.[3] Neki od opisanih susreta, razgovora s ljudima u njegovu radnom kabinetu i selima oko Salone kao da izrastaju iz predaja, izravno se uz njih vezuju i nadopunjuju. Navodim anegdote bliže predajama e da bih pokazala kako je tanka i katkad gotovo nevidljiva granica između realnog i fikcionalnog te kako je u usmenom kazivanju teško odrediti kad prestaje stvarnost a počinje priča. Svjedočeći don Frani uglavnom o osobnim doživljajima i događajima, ljudi su zapravo pripovijedali predaje. Točno utvrđeno mjesto i vrijeme susreta don Frane s akterima opisanoga događaja, njihova imena i prezimena te pozivanje na svjedoke, pojačavaju vjerodostojnost rečenoga. Sadržaji, način na koji su izrečeni, kompozicija kazivanja, premda rekonstruirana i interpretirana, te veliki emotivni naboj nedvojbeno upućuju na motive usmenih predaja, pretežno zakopanom blagu. Mora da su teme tih predaja najviše golicale pučku maštu, a stvarni im je kontakt davao don Frane svojim iskopavanjima.[4]

[3] Zahvaljujem ovom prigodom g. Arsenu Duplančiću, što mi je poslao poseban otisak svoga rada *Nekoliko doživljaja don Frane Bulića iz njegove neobjavljene knjige o Saloni*; iz toga su rada spomenute anegdote.

[4] Starica u blizini grobišta sv. Anastazije u Marusincu sa strahom je rekla don Frani da su "kroz godinu u njezinom komšiluku umrla trojica od nepoznate bolesti" jer su u gluho doba noći išla kopati kosti mučenika i tražiti blago. Na istome je putu don Frane saznao o grobovima u kojima su nađene rogate lubanje ili lubanje s čavlima. U nekim je grobovima u noći sv. Ivana Krstitelja nađeno zlato; mesar Zlodre, zvan Miško iz Splita potrošio je dosta novaca u traganju blaga. Svaku bi večer prije potrage za blagom pred svetim slikama u svom stanu palio svjećice jer "mu se snilo da je u solinskom blatu zakopan veliki kip Djevice Marije od suhoga zlata, ali da se iznadje, trebaju da ga dvanaestorica nevine djece, koja su se tog jutra pričestila, traže." Miško je doista i kopao, našao nešto svjetiljaka i bočica, ali zlata ništa. Don Frani je čak dolazila i Miškova kći da mu potvrdi očev san jer se njoj ukazala "jedna pokojna koludrica, njezina prijateljica, koja je naznačila gdje će kopati i naći blago. Jedan je Zagorac pripovijedao don Frani kako "u okolici varoši leži velika gomila u kojoj je zlata; prvi put se pri kopanju potrgao sav alat; drugi se put iz zemlje pojavila silna vatra, te su morali pobjeći,a treći put se "orila sva gomila". Prigodom arheoloških istraživanja u "Crikvinama", nedaleko od Klisa, don Frane se jednoga dana zaletio do ograde u selu Koprivna. Glavar sela reče don Frani da u ogradi ima blaga. "To se uoči blagdana sv. Ivana Krstitelja čuje klapatanja, kako se iz jednog badnja u drugi

* * *

O caru Dioklecijanu se zasigurno zna da se rodio u Dalmaciji, veoma blizu Salone, i kako je narod iz okolnih sela još na početku ovog stoljeća pričao, rodio se na brežuljku Libovcu, južno od sela Kučina. Malo je podataka iz kojih se sigurno može zaključiti o njegovu podrijetlu, mladosti što ju je proveo u domovini. Ne zna se pouzdano ni kad je došao u Solin, odnosno u Split prije no što se odrekao prijestolja. Izvjesno je da je imao jednu ženu Prisku i jedinicu kćer imenom Valerija, udatu za Dioklecijanova kolegu u carstvu, Galerija. Nisu sačuvani ni njegova slika ni kip; fizionomija mu se tek razabire na rimskome novcu. Sačuvan je jedan aureus, četiri srebrna dinara, 83 mala i 23 srednja bosanska novca.

Zna se i da je umro u dobi od 69 godina, negdje između lipnja i kolovoza 313. g., vjerojatno od otrova, u svojoj vili u Asphalatosu i da je pokopan u svom mauzoleju pripravljenu za života, a kasnije pretvorenom u katedralu sv. Dujma. Ne zna se ni što se dogodilo sa sarkofagom u koji je bilo položeno njegovo tijelo. Priska i Valerija pogubljene su u Solunu.

Povjesničari su nastojali pronaći i dati zvučno ime mjestu njegova rođenja, kao da se car, za kojeg je izvjesno da je bio iz siromašne obitelji - ili upravo stoga - nije mogao roditi u bilo kojoj kući u solinskome polju.

Povijesne se tvrdnje o njegovu rođenju u solinskoj okolici oslanjaju dobrim dijelom na usmene predaje što su još na početku ovoga stoljeća bile u tom kraju neobično žive.

Predaja, dakle, kao mjesto Dioklecijanova rođenja određuje Libovac, govori čak "zlatni Libovac", valovitu uzvisinu između Kučina i Kamena, 90 metara ponad mora; na brežuljku se u Bulićevo doba moglo vidjeti nekoliko gomila na kojima je bilo ostataka opeka i crijepa iz rimskoga doba, a tih ostataka nije zapaziti u okolici.

Pričaju stariji da se Dioklecijan rodio u Libovcu, na jugu od Kučina, da je ovdje sproveo prve godine svoje mladosti sve do vojne službe i nekoliko posljednjih, zajedno sa svojom kćerkom, koja da je bila ovdje pokopana" (Bulić 1984: 251).

Priča se i da je imao dva brata i da je bio iz dobre i bogoljubne familije."

Dioklecijan je dolazio u lov u u Vilar, u mjesto među Sitnom i Srinjanima, i da je ondje imao villu. U Vilaru, kaže don Ante Mihanović,našlo se je rimskih opeka s pečatom tvornice *Pansiana* (Bulić 1984: 252).[5]

Podatak o pronađenim rimskim opekama na mjestu Dioklecijanova rođenja kao da želi priči dati povijesnu točnost i vjerodostojnost. Gomile kamenja

---

izasipa silni zlatni novac. Nazad godina N. C. i M. B. sklopili pogodbi s đavlom da mogu izvaditi odavde četri žara puna zlatnih novaca. I uspjelo im, a da nisu vragu svoju dušu za zlatne novce prodali" (Duplančić 1986: 323-324).

[5] Ne donosim sve tekstove predaje koje se nalaze u Bulićevu radu, i u ostalim navedenim knjigama. Izabrala sam one koje predstavljaju određeni motiv, dok ostale donosim fragmentarno ili samo upućujem na njih.

nepoznata podrijetla na tome mjestu pobuđivale su i drukčije priče. Najčešće one o zakopanome zlatu:

Jure Mihanović je pripovjedao da je Dijoklecijan imao svoj perivoj u selu Gatima poljičkim, da je rođen u Libovcu, da je stanovao u Solinu, a u Libovcu je stanovao netko od njegove obitelji. Upitan ne zna kazati, gdje je bio taj Libovac, ali znade da se je Dijoklecijan rodio u Libovcu. Pripovjeda se još, da na brdu Plišivici, povrh Sitnoga, blizu vrela Ljuvače, Dijoklecijan imadijaše zlatne rudnike a na obližnjem brežuljku sv. Kuzme imadijaše kovnicu novca. Osim toga veli , da u Vilaru, potoku obično suhu, koji utiče u riječicu Žrnovnicu uz javnu cestu prama Tugarima, dotično Gatima, imadijaše kavanu na zemljištu zvanom Mravince, gdje otpočivaše, kada se vraćaše s puta u Gata (Bulić 1984: 252).

Lokalne tradicije o zakopanome i neotrkrivenom blagu cara Dioklecijana prepleću se i stapaju s ostalim motivima predaja o zakopanome zlatu. Najčešće se spominje vatra što izlazi iz zemlje ili čuvari blaga (starica, zmija, vrag) zbog kojih ono godinama i ostaje skriveno. Taj stilski postupak pripada osnovnim oblikovnim svojstvima predaja, ali ujedno i svaki pojedinačni iskaz čini novim i drukčijim.

Seljaci Kučine tvrde da mora biti u ovom brijegu zakopano silno blago; tako su mi pripovijedali nekoji bistriji dječaci od 12-15 godina prigodom znanstvenog izleta 1915. To blago ljubomorno čuva starica sjedeći na gomili i predući kudjelju. Vele da su čuli od drugih kako su je nekoliko puta vidjeli. Čuje se kadikad i zvoniti na Libovcu.

U svojoj maštovitoj nadgradnji spominju i Prisku i Valeriju, Dioklecijanovu ženu i kćer:

Pripovijeda se "da je Libovac jednom bio veliki grad, da se katkada vidi ondje iz zemlje sukljati vatra i da se na gomili viđa starica sa kudjeljom, gdje prede (Bulić 1984: 256).

Valerija, po jednoj legendi, traži po polju oko Libovca jednu ženu koju je mnogo ljubila. Na gomilama toga Libovca i danas se vidi, kako pričaju, žena u crnini, gdje prede kudjelju. Nije li ta žena što prede nesretna Priska?" (Bulić 1984: 218).

Zmija koja čuva zlato u usmenim predajama istodobno potvrđuje postojanje blaga i priječi njegovo otkrivanje:

Bućan Pave pok. Joze iz sela Mravinaca (...) pripovijeda, da se na gomili u Libovcu viđa zmija, gdje maše jezikom, i da se čuju gdje kod zvona; da je iz Kučina bio neki kralj u rodu s obitelji Vidošević. Iza krunisanja da je živio samo tri dana i da je skovao samo tri novca. Blago onomu, koji bi našao jedan od ovih novaca, ne bi mu trebalo više kopati zemlju! (Bulić 1984: 256).

Predaje koje govore o čudesnom izboru za kralja imaju duboke korijene u genealoškim tradicijama od antičkih vremena do danas; priča se da su na neuobičajen način izabrani i Gordije, osnivač frigijske dinastije i kralj Mida. Nije toliko važna genealogija tih predaja koliko njihovo značenje: seljačko podrijetlo kralja daje mu obilježje svoga kralja, kralja iz puka i dobiva puno značenje u

kontekstu vezanom uz pravedna vladara. Kao u pričama o kraljevoj nakaznosti i tu se dodiruju predaje o Midi, posljednjem frigijskom kralju i Dioklecijanu: Mida je bio izabran za kralja tako što je udovoljio proročanstvu koje je odredilo za kralja onoga tko se kolima dovee na skupštinu. Dioklecijan je ispunio slično proročanstvo: jednom je zalutao u polju i nije ga bilo lako naći; "onima, koji ga tražijahu, bi rečeno, da ga potraže na zapadu od sela Sitnoga. Našli su ga gdje na izvrnutom lemešu (na "gvozdenoj siniji") jede kruh od sijerka, što je bio znak da ga treba izabrati za kralja (Bulić 1984: 251).

... poslije smrti nekog kralja puk odluči, da izabere za kralja onoga, koga nađe da blaguje kruh od sijerka na gvozdenoj siniji. Velikaši pođoše u potragu za takvim čovjekom i nađoše u polju težaka, koji bješe dovršio oranje, te otpočinuv napravi si stol za blagovanje od gvozdenog lemiša. Kad to vidješe, klikoše, svi, da njega hoće za kralja (Bulić 1984: 251-252 i tekst na str. 251 i 256).

Dioklecijan, međutim, u usmenoj tradiciji nije nikada stekao obilježja idealna pravedna vladara, ali su na nj prenesene neke predaje analogne onima koje se odnose na moćne - i opake i dobre - feudalne vladare. Još i danas neka mjesta u splitskoj okolici čuvaju spomen na njega:

Na mjestu zvanom Lišće, blizu župske crkve u Srinjinama, gdje se je često našlo starih predmeta, bijaše Dioklecijanov perivoj, gdje se često zadržavao prije nego li je sagradio palaču u Spljetu. Tu je imao i ribnjak za gojenje riba, odavle je navodno prenio i najbolji materijal za izgradnju palače u Spljetu[6] (Bulić 1984: 254).

U nas u Srinjinam dolazi (progonjena Dioklecijanova kći) "pod Bašćom" gdi je bio Dioklecijanov ribnjak, a ona se tu igrala kad je bila malena i bacala ribicam mrvice od kruva i mesa (Bulić 1984: 255).

U Dubravi nedaleko Sitna pripovijedaju da je Dioklecijan tu imao svoje šume za lov (Bulić 1984: 253).

U Koprivnu, selu udaljenu sjeverno od Klisa 5 kilometara, seljaci zovu ruševine starinske zgrade Dioklecijanovo ljetovanje, a u Vojniću odlomak starog rimskog puta narod zove Dioklecijanov put (Bulić 1984: 265).

Pripovijeda se da je Dioklecijan iz Solina do Kile prolazio podzemnim putem, da je pod Kilom imao špilju gdje je stanovao koja se i danas vidi (Bulić 1984: 260).

Spljet je bio spojen sa Solinom jednim podzemnim putem kroz koji je on prolazio štovati svoje bogove (Bulić 1984: 257-258 i tekst na str. 256).

Car je za svoju palaču dao sagraditi veličanstveni vodovod dug devet

[6] U bilješci uz zapis ove predaje don F. Bulić navodi da se i u njegovo doba vide ostaci Dioklecijanova ribnjaka. Nedaleko je nepresušno vrelo u kojem žive jegilje. Bilješkama koje govore o stvarnim arheološkim nalazima, a izravno se tiču pojedinih zapisa predaja kao da je don Frane Bulić želio potvrditi ili istinitost ili moguću vezu između usmenog pučkog iskaza i povijesnoga nalaza. Time predaje dobivaju na vjerodostojnosti.

kilometara, jer, kao ni danas, u neposrednoj okolici Splita nije bilo dovoljno pitke vode. Voda je dovedena do palače s izvora solinske rijeke Jader, što izvire pod zapadnim obronkom Mosora. Putopisac Wheler zabilježio je u prošlom stoljeću priču o ovom vodovodu za koju pretpostavljamo da pripada usmenoj tradiciji:

Priča se da je car Dioklecijan bio veliki sladokusac solinskih pastrva, kojih nije ni danas nestalo, pa ih je dao, bojeći se da mu ih ponestane, navesti u svoju palaču kroz jedan konao, gdje je te tečne ribe gojio u posebnom ribnjaku. Taj konao je upravo vodovod Dioklecijanov (Bulić 1927: 113).

Ta je priča vjerojatno mogla nastati u doba mletačkog gospodstva kad je bila velika nestašica vode, te je nisu imali ni gradovi kojima su vladali Mlečani. Možda Mlečani i namjerno nisu htjeli popraviti taj vodovod jer je izvor rijeke Jadra ispod Klisa bio u rukama Turaka, koji su mogli otrovati vodu i time cijeli Split.

Poznata je anegdota o Dioklecijanu, koji je pod svoje stare dane nalazio zabave i utjehe u sađenju povrća u okolici svoje palače. Dva su rimska pisca sačuvala odgovor što ga je car dao u Carnuntumu carevima i carevićima, svojim nasljednicima, kad su ga pozvali da smiri svađe nastale među njima. Na njihove je molbe da ostavi svoje utočište u Asphalatosu i preuzme u svoje ruke carstvo rekao: "Oh, kad biste vi vidjeli povrće u okolici palače, koje ja svojim rukama sadim, ne biste me ovakvim ponudama napastvovali" (Bulić 1927: 110).

Nepoznati je pisac oko 360. godine ostavio zapis koji odgovara kasnijim usmenim predajama: "Dioklecijan pako, odrekavši se svojevoljno vlasti kod Nikomedije, proveo je starost na vlastitom svom imanju. Kada su ga Herculius i Galerius zamolili da preuzme natrag vladu, proklinjuć ju kao neku kugu odgovori ovako: da Vam je moguće vidjeti u Saloni zelenje, što sam ga svojom rukom zasadio, sigurno Vam ne bi došlo na um, da to od mene tražite" (Bulić 1984: 220).

Još za života Dioklecijan je bio apoteoziran, tj. ubrojen u bogove. I sam se prikazivao bogom. Niz priča govori o njegovim božanskim moćima. Tako se priča da je imao moć stvarati kišu probadajući kopljem bivolsku kožu. Ili bi načinio nebo od mjedi pa bi kroz njih natapao zemlju; rastirao bi platno nad Solinom, pravio nebo od ovnujskih koža ili od stakla i tako dovodio kišu. Slično se govorilo i o prvim kraljevima koji su oponašali Jupitera pokušavajući praviti grmljavinu i kišu.

U Bročancu, selu 8 kilometara udaljenom sjeverno od Klisa, poznadu priču o kiši Dioklecijanovoj. On rastire veliko platno nad Solinom. Jedan bijančug se drži Kozjaka nad Solinom, drugi na Kilu istočno od Spljeta, treći nad vrelom Jadra, odakle vodi vodu na platno a kroz ovo na polja solinska. U isto vrijeme izvađa grmljavinu u Klisu, te veli narodu, da je bog i da u njega treba vjerovati. To nam je pričao Kulić Ante, pok. Frane od 50 godina iz Bročanaca (Bulić 1984: 265).

A Jelić Petar, poštar u Docu, pripovijedaše učitelju Jeliću, da je Dioklecijan htio, da ga štuju kao boga. Zato prostrije nad Solinom nebo od probušenih koža, privezav je uz jedan bijančug na Markezinu gredu (položaj i sada tako zvan povrh Solina). Izvađao je pak grmljavinu, kad je htio natopiti polje, valjajući goleme kugle od željeza nad ovim kožama, a tad bi dao lijevati po tim

kožama vodu iz rijeke Jader. Nu ova kiša palila sve biline (Bulić 1984: 266).

Dioklecijan je sagradio nebo od mjedi sa mnogo rupica, kroz koje je natapao zemlju. On je sagradio u Spljetu svoju palaču, koja je imala vrata od zlata. Blizu zapadnih vratiju imao je svoju bašću i tu je mučio kršćane. On se naslađivao gledati njihove muke sa zvonika sv. Duje. Spljet je bio spojen sa Solinom jednim podzemnim putem kroz koji je on prolazio (Bulić 1984: 257-258).

Pretpostavlja se da je tim putem prolazio štovati svoje bogove (Bulić 1984: 256).

Do polovice 19. stoljeća Mojanka, mjesto na polovici puta između Dicma i Sinja, bila je poznata kao zloglasno stjecište hajduka; uz put su se još na početku stoljeća vidjele dvije stražarnice. Možda je stoga uz to mjesto i vezana predaja, koju je zapisao učitelj Ivan Jelić u Donjem Docu poljičkom, uz napomenu da ju je "imao prigode više puta slušati od seoskih staraca, a nedavno i od umirovljenog župnika ovog sela don Jakova Banića".

Dodijaše Dioklecijanu tužbe putnika i trgovaca proti Dicmanjima, što ob noć iščekivahu ljude te ih plijenjahu i ubijahu u Mojanci. Iza kako bijahu uzaludne sve prijetnje i opomene s njegove strane, podigne jednom vojsku na njih da ih pedipsa. Noć ga zateče u Dicmu i on prenoći pod šatorom. Te noći mu se snilo da je i on zasijo u Mojanci u busiju te da je krao i ubijao prolaznike i trgovce. Tada se zamisli i reče u sebi: "Ovaj narod je po prirodi i položaju zemljišta sklon na ubijstvo i krađu. Svaka kazna bila bi uzaludna".

Zato digne vojsku i povrati se u Solin (Bulić 1984: 266).

O postanku imena Mojanka postoji i drukčija predaja koja se ostvaruje u nekoliko sličnih inačica. Zabilježio ju je već opat Alberto Fortis u svom poznatom *Putu po Dalmaciji*, objavljenu 1774. godine, zatim Ivan Lovrić; rođeni Sinjanin i blistavi europski intelektualac, koji je umro u svojoj 23 godini napisavši važno djelo *Bilješke o putu po Dalmacii opata Alberta Fortisa*, prvi puta objavljenu u Veneciji 1776. godine, Stjepan Grčić 1920. godine, te Maja Bošković-Stulli u selu Jabuka. Prema toj predaji majka (ili momak) je kukala za djevojkom Ankom, koja je poginula zajedno sa svatovima kad su ih napali hajduci. Majka je noću hodala po planini kukajući "Moja Anka", te otuda i naziv mjesta.

Dioklecijana je usmena tradicija ipak zapamtila kao zla vladara koji je mučio i ubijao svoje podanike. Tako je i Solin, prema predaji što se pričala u Gardun-Vojniću (starom Delminiju u sinjskoj okolici), sagrađen od kamena staroga grada Garduna.

Za prenos postavi (Dioklecijan) uzduž puta duga preko 20 kilometara vojnike jedan do drugoga jedan metar udaljene koji su predavali to kamenje iz ruke u ruku, te moradoše ostati nepomični u tom položaju dok se grad nije sagradio (Bulić 1984: 265).[7]

[7] To je tipična predaja o gradnji velikih zdanja u neljudskim uvjetima, Najčešće kazuju o građevinama koje su građene u feudalno doba. Takva je, primjerice, o gradnji zagrebačke

I međunarodno poznati motiv priče o lukavoj starici koja hvali okrutnoga vladara dok svi ostali govore o njemu samo ružne stvari veže se uz Dioklecijana:

Čuvši Dioklecijan kako ga svak mrzi osim jedne starice u Solinu, koja ga hvali, dade je pozvati k sebi, te joj rče, zašto ga ona hvali a svi drugi proti njemu govore.

Svi te mrze, odgovori starica, i žele ti smrt, ali ja ne, i kazat ću it šta ja mislim. Tvoj djed je imao jednog vraga u sebi, a tvoj otac dva, a ti ih imaš tri. Tko dođe iza tebe, imat će ih sedam. Zato želim, da živiš.

Diveći se Dioklecijan odvažnosti i iskrenosti starice, pohvali je i darova joj kuću i zemlju kod solinskih kupatila (Bulić 1984: 268-269).

Predaja o vladarevoj tajni o nakaznosti i o svakodnevnom ubijanju jednoga brijača koji otkrije tajnu, međunarodno je vrlo proširena i veže se najčešće uz ime kralja Mide. Širila se sigurno već u najstarije doba kao folklorna predaja od mjesta do mjesta; drukčije se ne bi moglo objasniti jedinstvo njezine fabule i cijela oblika od Srednje Azije do Irske. No istodobno se prilagođavala i lokalnim tradicijama i prenosila na druge povijesne osobe: Aleksandra, Trajana, Dioklecijana - vladare koji su svi bili poštovani kao bogovi.

Don Frane Bulić piše da je priča o Dioklecijanovoj nakaznoj glavi "poznata s malim varijacijama u cijeloj spljetskoj okolici". Priču što slijedi ispričao je Luka Mihanović, starac od preko osamdeset godina iz Sitnoga:

Car Dioklecijan je osuđivao na smrt svakog brijača, koji bi ga brijao, da ne uzmogne pripovijedati kakova mu je glava. Uši mu bijahu od prasca, a glava od magarca. Zapne jednom jedinca u majke, d apođe brijati cara. Majka žalosna za sinom, koji imadijaše poginuti, izljubi se šnjim, dade mu na polasku pogaču govoreći:

Dok budeš cara brijao, jedi ovu pogaču.

Pogača bijaše umiješana materinijim mlijekom. Kad ju je brijač počeo jesti, car osjeti miris, pa ga zapita:

Što jedeš?

Jedem pogaču - odgovori momak.

Tad car zapita, da mu dade komadić. Kad ju okusi, reče da je slatka, ali da nije za zasititi se, pa ga zapita:

- Kako je tvoja majka mijesi?

On mu odgovori da je mijesi svojim mlijekom. Na to mu car obeća da ge neće pogubiti:

---

katedrale od ostataka srednjovjekovne utvrde Kozelin, koja se nalazila na istočnim obroncima Medvednice. "Kmet do kmeta stajao je tada - priča narod - od Kozelina do Zagreba prenoseći kamen sa gradskih zidina iz ruke u ruku." (Marks 1994: 76). Slična predaja kazuje i o gradnji sarajevskog grada, koji je, kako se pripovijeda, sagradio neki Šahi Džiran. "Pri gradnji su stajali ljudi jedan do drugoga i kamenje su jedan drugome dodavali. Mjesto kreča i vode za malter se upotrebljavala i so i mlijeko, ili, kako drugi propovijedaju, čak so i jaja." (Smailbegović 1986: 158)

- Mi smo braća, reče, zato te neću pogubiti, ali ne smiješ nikom kazati, kakova mi je glava. Ako te saleti napast, da komu kažeš, onda kaži samoj zemlji.
Brijač nije mogao nikako mučati, pa se prigne k zemlji, te njoj kaza tu tajnu. Na onom mjestu izraste zovika, od koje djeca izdjelaše svirale. Kad bi puhnuli u sviralu, zova odgovaraše:
U našega cara Dioklecijana
prašče uši a tovarova glava.

Kazivalo se i "da je imao volunjsku oči"; zabilježena je i inačica prema kojoj je na mjestu gdje je brijač otkrio tajnu zemlji izrasla zovika, popasao ju je magarac koji poslije revanjem oda carevu tajnu. Prema jednoj se priči car od žalosti sam ubio kad je svirala u ustima djece stala izdavati njegovu tajnu; pjevala se i pjesmica:

U cara Dioklecijana
uši ko u magarca
rozi ko u jarca
a glava ko u prasca (Bulić 1984: 250-251).

Vjerovanja i običaji prema kojima osobe što su pile mlijeko iste majke postaju rođaci, temelje se na vjerovanju u posebnu moć mlijeka, proširenom naročito u pastirskih naroda. Razumljivo je da je motiv o uspostavljanju srodstva po mlijeku između vladara i mladića koji ga je šišao mogao nastati jedino ondje gdje su općenito postojala vjerovanja i običaji o srodstvu po mlijeku. Međutim, sam motiv o pogači što je majka umijesi svojim mlijekom i suzama i pošalje s njome sina jedinca kralju, oblikovan je književno vrlo rafinirano i njegov postanak u tome obliku ne treba tražiti izvan same pripovijetke.

Nerijetko se u sižejno bogatim pričama stapa više pripovjedačkih motiva vezanih uz Dioklecijana. Takva je i priča zapisana prije tridesetak godina u okolici Sinja:

U ono vrime bija je kralj Deceklijan liti u Kamešnici, a uz proliće na Gardunu, a zimi u Splitu. On je bija čudnovat u licu svome. I tako je bila naredba od njega u ono vrime iz svake kuće da dođe ga čovik obrijat. (...) Kad bi došao, on bi obrija ga - unda ga pogubi. Zašto bi ga pogubija? Zato da ne kaže kakav je u obližju svome.
E, doša je redak jednoga mladića jedinog u majke da on ode k njemu i da ga obrije. A što će majka toga sina? reče sinu:
- Sinko, daleko je ić tebi, ja ću tebi spremiti jednu brašanicu.
Ona je svoga mlika, od svojih sisa pomuzla i pomišala je u to brašno i skuvala mu je. Kad je majka to skuvala njemu, taj se kruh bilija kao šećer: i spremi mu torbu i reče.
- Sine, ovo ti je za puta.
E, sin pođe. I dođe kralju Deceklijanu. Kad je on došao u njegovu sobu, di je on stao, za obrit ga, on svoju torbu obisi o jednomu ekseru. I reče mu kralj Deceklijan:
- A što je to, mladiću?

- Ovo mi je majka spremila brašenicu, kruh, da mi je dalek put do vas, da ne bi pao od glada na putu.
- Dobro - reče mu kraj Deceklijan - a deder te pogače tvoje, kakva je, da ja vidin toga kruha. (...)
Kralj deceklijan uze ga u ruku i od njega odlomi malo, jedan zalogaj-dva, i počeo je da jide. Kad je on to pojia, to je se njemu učinilo kao šećer. A reče kralj Deceklijan:
- A ko je tebi ovo spremija?
- To mi je majka spremila.
- A o' šta?
Kaže: - O' svoga mlika, pomišala je - kaže - i vode.
- E, dobro. obrij me, neću te pogubiti. Zato - kaže - ako bi ti ne moga. kad dođeš kući durati da kažeš komu kakav sam, ti nikomu nemoj kazat po svoju živu glavu. Nego ako ne moga durati, ti prišapni crnoj zemlji i kaži: - Kralj Deceklijan taki i taki.
E, mladić zafali lipo. On se vrati kući. Kad je doša kući, pitaju ga konšije, pitaju ga seljani:
- Kakav je kralj Deceklijan?
Mladić je mučao. Ali mu bilo na pameti i u snu. E, mladić, ušlo mu je u živce tako da nije mogao durati da ne kaže kakav je. Ali je se sitija od kralja kako mu je zapritija. On se prigne crnoj zemlji i kaže ovako:
U kralja deceklijana
prasetija glava,
kozji rozi
i magarećije uši.
Tu di je mladić rekao crnoj zemlji, tu je naresta zov, činu se od njega svirke, šupao, i unda ta zov kad je nikao, on je sam govorija od kralja Deceklijanu kakav je.
To je kralj Deceklijan čuja, nije moga više da obastoji tutek. On pođe put Splita na svojoj kočiji i između Solina i Klisa tute se s'vrata pao je, privrnila se je kočija i mazga, i tute je slomija vrat. Tako sam čuja od stari ljudi di su pričali.
Uto di će ga pokopat? U ono vrime bilo strogo za to. Bila je straža metnuta i bija je ukopan između Solina i Kaštela, ali je tomu gospodaru od straže naređeno ovako: Kad se ukopa on, tu se ukopala sva njegova odića, njegova kruna, njegova sablja, i da je se zlatni pivac ukopo š njime. A undak bila naredba ovaka: stražar, tu je bilo deset-petnejst vojnika i gospodar svr' straže, i naredba bila tomu gospodaru, kad se ukopa da pobije te stražare sve i najposlin da on sebe ubije. Stalno je tako bilo i zato da se ne zna di je ukopan, da ne mogu se namiriti na njegov grob. A da bi se namirili na njegov grob, to bi bilo miljarde i miljarde, jerbo tu je sve zlato. Al zato danas čujen od ljudi stariji da oni ne žele ništa nego da in se na pivca zlatnoganamiriti što je ukopan sa kraljon Deceklijanom.

Eto. tako san čuo. Sad po što sam uzeja, po to san i proda. I ja san gotov (Bošković Stulli 1966-67: 382-383)**.**

Kad kralj s momkom podijeli pogaču, za momka je to spas, ali za kralja nerijetko kobno. I Dioklecijan se od žalosti sam ubio kad je svirala u ustima djece stala izdavati njegovu tajnu. Da je bilo neke dublje unutarnje veze među osobama uz koje se osobito postojano vezala predaja o Midinim ušima vidi se i po slijedećemu:

Tradicija o samoubojstvu Mide; posljednjeg frigijskoga kralja, potaknuta je vjerojatno i analognim predajama o nasilnoj smrti prvih rimskih kraljeva, kojih je, prema predaji, bilo sedam. Čini se da ima i neke daleke srodnosti u pričanjima oko Norina i između Dioklecijana: na Norinu je bilo okrunjeno sedam kraljeva, a "sedmi je bija kralj Norin. I bome je taj kralj od tuge doša i bacija se u vodu i da se utopija". Dioklecijan, o čijoj smrti postoji slična priča,rodio se u Solinu, "gdje se okrunilo sedam kraljeva" (Bošković Stulli 1967: 156-157).

Pučka predaja koju smo sakupili po Spljetu i okolici hoće da je umro od silovite smrti. U spljetskoj okolici vele općenito, da se je ubio sam, dočim u gradu Spljetu i predgrađima vele, da se strmoglavio sa zidina svoje palače u more" (Bulić 1984: 239).

Dioklecijan je bio, prema usmenoj predaji, najokrutniji progonitelj kršćana; tako je pučka mašta već zarana stvorila od kripta i podzemnih prostorija tamnice u kojima je zatvarao i mučio kršćane.

Dioklecijan jest proganjao kršćane. Uz dujma biskupa i mučenika Anastazija, bilo je u njegovoj palači u Solinu mučeno i pogubljeno više drugih kršćana, među njima i četiri vojnika carske tjelesne straže. Izvjesno je da su i pokopani u Solinu.

Koliko, međutim, znamo iz povijesti on ipak nije bio tako okrutan progonitelj kršćana kako mu to pripisuje predaja. Nije vjerojatno ni da je zatvarao i mučio kršćane u kripti Mauzoleja koji je imao čuvati njegove kosti. I don F. Bulić smatra da se pučka mašta razigrala ovdje kao što se razigrala i u srednjem vijeku o podzemnim prostorijama feudalnih zamkova.

Vjerojatno se zbog Dioklecijanova progona kršćana u splitskom puku pričalo "da se car Dioklecijan u svome očaju survao s južnih bedema svoga carskoga dvorca u more, koje zašumje za njim - jednim od najvećih careva na rimskome prijestolju iza Augusta - tragičnim šumom neumoljive sudbine. I vrata se ove carske grobnice zaklopiše g. 313. nad carstvom... mrtvim. A kad nakon nekoliko vjekova zastruja nad tom carskom palačom dah kršćanstva, stanovnici Asphalatosa, potomci starih Salonitana, (...) pretvoriše tu grobnicu u svoju stolnu crkvu, uklonivši iz nje sve, što je podsjećalo na cara domoroca, pa i sam njegov porfidni sarkofag" (Bulić 1927: 91).

Budući da je sarkofag nestao i ninije se mogao pronaći, puk je ispleo predaju, koja se stoljećima navodila i prenosila. Tako Tomko Marnavić, rodom Šibenčanin, biskup bosanski, u djelu pisanu 1623. spominje da se u palači Dioklecijanovoj, odnosno u njezinoj jugozapadnoj kuli, koja se srušila oko godine

1578., našao Dioklecijanov sarkofag od porfida, a u njem dio njegove lubanje."

U tu je priču povjerovao i povjesničar Farlati, pemda je davno pobijena kao neistinita, te ovaj podatak stoga možemo mirno interpretirati i doživjeti kao usmenu predaju (Bulić 1927: 26; Bulić 1984: 233).

Puk je pričao drukčiju predaju o neznanu Dioklecijanovu grobu, pretpostavljam potaknutu i predajama o podzemnim hodnicima između Solina i Splita.

Lovro Bralić iz Prisoja pripovijedao je da je Dioklecijan pobjegao pred Gotima iz Solina u svoju palaču u Spljet i tu se skrio u jednom tuneli. Odatle nije izašao, bit će se možda usmrdio jer se ne zna gdje je pokopan (Bulić 1984: 264-265).

Inačica te predaje o nepoznatom mjestu Dioklecijanova groba magnetofonski je snimljena 1965. u selu Jabuka, kraj Sinja, a kazivao Nikola Sikirica, nepismen i samouk pučki pjesnik.

E, sada Deklecijan, (...) u njegovoj legendi priča se i za njegov grob se ne zna, da je on otiša kroz nekakve tunele... Jer da je on ima nekakve tunele, pričaju čak da je on ima tunele do Solina, od Splita do Solina, i da je on otiša kroz taj tunel, i da niko tačno ne zna na kakav je on način svršio. E, toliko o Deklecijanu (Bošković-Stulli 1967: 297).

I o Dioklecijanovoj ženi i kćeri puk je pripovijedao da su "bile dobre i bogoljubne", da su potajno ispovijedale kršćansku vjeru, te ih je car stoga i kažnjavao. Te navode potvrđuju i onodobni povijesni zapisi, kako ih citira don Frane Bulić:

"Priska i Valerija bile su tajne kršćanke, te su za progonstva bile zlostavljane i prisiljene žrtvovati bogovima. Kad se Valerija, udovica Galerijeva, nije htjela odmah iza muževljave smrti udati za Dioklecijanova nasljednika Maksimina, bude lišena svega imanja i s materom Priskom prognana, te napokon nakon duga nevoljna potucanja s njom krajem g. 314. ili početkom 315. u Solunu pogubljena" (Bulić 1927: 94).

Najpoetičnije i najčudesnije usmene priče iz splitske okolice govore o zakantanoj Dioklecijanovoj kćeri. Kazuju se u brojnim, zanimljivim i neobično bogatim inačicama u gotovo u svim mjestima otkuda potječu zapisi priča. Neke su zapisane u naše doba, i smatram da ta predaja živi, barem u sjećanju starijih Splićana, još i danas.

Car Dioklecijan imao je jedinu kćer. Za nju su se mnogi jagmili, a otac ju bješe obećao jednom kraljeviću. Ali ona nije htila poć ni za nj ni za nikoga. Zato je otac stao proganjati, pa je napokon baci u tamnicu u Splitu pokraj mora, di je bilo puno vlage i vode. Ipak bi ona, dopušćenjem božjim, svake godine izlazila iz tamnice jedanput na godinu i to sva u zlatu i sjaju u zlatnoj karoci sa vilovitim konjima. Ko bi tada moga nju susrist, pa zaustavit konje i nju poljubit, bio bi čestiti za vavik. To Dioklecijanu nije bilo drago, pa bi zato, kad bi ona izišla iz tamnice, naredio svojim slugam da s lattom čine po gradu naokolo veliku grmljavinu, neka bi se pripao svaki oni, koji bi pokušao nju

zaustavit i poljubit. Napokon to je više dodijalo Dioklecijanu, pa je odluči smaknuti. Kad je to bio odlučio, najedanput nestane nje iz tamnice.
Ona još ni danas nije umrla. Ona se prikazuje i sada svaki hiljadu godina isto u zlatnoj karoci i to u Splitu i Solinu, na Mravinskom polju, pod Kamen i u nas u Srinjam pod Bašćom.
Ko nju i sada vidi, pa zaustavi konje i karocu i nju poljubi, ostao bi čestit za vavik.
Bijaše se našao jedan naš Srinjanin od srca - ovo mi je kaziva moj pokojni otac - pa je odlučija pokušati sriću, pa što Bog da, da da.
Ode zato u Split, ali je nije naša. Vrati se natrag da će kući u Srinjine, kad eto ti nje pod Kamen, gdi je kupina, a još se nije bilo svanulo. Sva u sjaju i zlatu kao zvizda Danica, u zlatnoj karoci sa vilovitim konjima, lipa ka ružica, stasita ko jela, da je se ne mogu dva oka nagledati od velike plemenitosti, a leti, brate, ka vila.
Skoči on prida nju, ufati konje za uzde, ali ona ošine konje, koji u propanj, on se pripade, problidi i onesvisti, a ona pobiže. Ona je bila ošinula konje samo da njega kuša. Ne bi ga bili konji satrli, jer je ona puno dobra. Vidi se, da mu nije bilo dano, da je poljubi pa da bude čestit za vavik.
Nju je sigurno moga zaustavit i poljubit pokojni don Nikola Mužinić, ali se nije na nju namirio (Bulić 1984: 254-255; Bošković-Stulli 1993: 247-248).[8]

Uz ovakove bajkovite priče, narod je kazivanja o Dioklecijanovoj kćeri prožeo i motivima koji se javljaju i u ostalim pričama o Dioklecijanu. Neke se od njih gotovo nadopunjuju: primjerice Dioklecijanovo proganjanje kršćana spominju i priče o kćeri, te se kazuje da ju je prodao Luciferu jer je bio bezbožan čovjek; njezino pojavljivanje uoči kršćanskih blagdana: Božića, Velikog Petka ili Velike Gospe isto tako svjedoči o njezinu utjecanju kršćanstvu.

Dioklecijanova kći zajedno s materom dala se je pokrstiti proti volji očevoj. Ovaj se radi toga rasrdi, pa je predade sotoni. Kad bi se našo pametan i odvažan mladić, on bi je mogao osloboditi od takova stanja i to ovako: Kad sv. Juraj dolazi u Veliki petak, tj. svakih 100 godina, Dioklecijanova kći se prikaže sa jednim vlastelinom u crno odjevenim na solinskom mostu. Mladić bi je morao dočekati, skočiti u karocu i poljubiti je. Time bi se ona oslobodila od toga stanja.
Ali sotona, da to zapriječi, u onaj čas učini veliku buku tako da se svak prestraši i pobjegne. Mnogi su to pokušali ali uzalud (Bulić 1984: 266-267).

Priče kazuju i o pokušajima, doduše odreda neuspjelima, da se prelijepa Dioklecijanova kći iz zlatne karoce ipak otme vragu:

Pripovijeda se kako se Dioklecijanova kći viđa svake godine u noći

[8] Ovu je priču o Dioklecijanovoj kćeri zapisao za F. Bulića don Josip Ceresatti u Srinjinama. Kazivao je Mate Čović, pok. Antuna, nepismen starac od 79 godina. Priča je vjerojatno zabilježena znatno prije 1915. godine jer je don Mužinić, koji se spominje u priči, umro 1856.

između Velikog Petka i Subote, gdje prolazi kočijom u Solin preko Gospina mosta. Jednom četiri hrabra momka zaustaviše kočiju, objesivši se svaki za jedno kolo, te pokušaše oteti ju vragu, koji ju čuvaše, da time postanu čestiti. Vrag od njih zatraži za platu jednoga od njih, na što oni od straha pobjegoše (Bulić 1984: 257).

Neka kazivanja spominju njezin grob. Bućan Ante iz Mravinaca priča da **Dioklecijanova kći je pokopana na brdu Sutikvi u zlatnoj kolijevci, a da je blizu nje je kudjelja od suhog zlata. Spominje se, da je čuo od starijih, na vrh Sutikve bila crkvica sagrađena od malih kamenčića i da se je našlo grobova** (Bulić 1984: 256).

Dioklecijanova kći se viđa i na Kili u okolici Srinjina gdje je danas grm, i da je tu bio grob. Jednoć su Žudije, tim imenom se mnogima na mjestima zovu uopće istražitelji blaga, otvorili grob u prisutnosti župnika u mirovini u Žrnovnici don Pave Barbarića. Tada zasja oko groba velika svjetlost te oni prestrašeni pobjegoše (Bulić 1984: 256-257).

Priče o ukletoj Dioklecijanovoj kćeri realiziraju se u neobično bogatim, zanimljivim i različito fabuliranim inačicama. Njezino se ime i nesretna sudbina spominju i u pričama koje svojim temeljnim sadržajem pripadaju nekom drugom tematskom pripovjedačkom krugu. Najčešće su to priče o zakopanom zlatu.

Pripovijeda se da je Dioklecijanova kći zakantana u jednom jezeru, stotinjak metara od Gašpićevih mlinica prema Mravincima, zvanu Bučanovo jezero.

Ondje je devet tovara zlata, što ga čuva sedam vragova koji čuvaju i Dioklecijanovu kćer. Svakog Božića o ponoći ona se pretvori u zmaja sa sedam glava, te izlazi na obližnju livadu. Kad bi se našao ko od srca i dočekao je puškom na livadi te ju poljubio, ona bi se oslobodila od sotone, i darovala bi tomu junaku devet tovara zlata<P255> (Bulić 1984: 259).

Povod i poticaj nastanku priče može biti stvarni događaj, a predaja je tek poetska nadgradnja šturih podataka.

Godine 1911. u Zvirači, blizu Segeta kod Trogira, našao se jedan ogroman mramorni sarkofag, obzidan debelim zidom, koji se bješe nad njim nadvio i pokrivaše ga poput krova. Sarkofag u staro doba okrnjen, težio je 11000 kilograma, te pobudi udivljenje trogirskih i segetskih stanovnika i dade povoda jednoj priči: (...) Jednoć dojde pregledati segetske kamenare Dioklecijanova kći, i tom prigodom iznenada strovali se ogroman kamen s brda, koji zgnječi carevu kćer. RAdi ove goleme nesreće nastane velika žalost u rimskom carstvu i velika sramota snađe radnike u kamenari, što je nesretna kneginja umrla od ovakove smrti. Da se sakrije ova sramota za stanovnike staroga Trogira, bi pripravljen u velikoj žurbi ovaj sarkofag te na istom mjestu ona bi u njemu sahranjena. Da se bolje sakrije mjesto njezina pogreba, sarkofag bi obzidan zidom i njime pokriven (Bulić 1984: 269).

Neke su od tih priča zabilježene kao osobni iskazi svjedoka ili sudionika događaja o kojima govore. One podrobno lociraju lociraju mjesto o kojemu kazuje

priča i imenuju osobe koje u njoj sudjeluju; time žele potvrditi vjerodostojnost i istinitost svoga sadržaja. To ih čini emocionalno nabijenima, napetima, neizvjesnima, ali i zabavnima. Tako je i don Frane Bulić skupljajući priče o Dioklecijanu čuo u Vranjicu da je njegov otac našao u Solinu zlatnu kvočku i dvanaest pilića. Pričalo se da mu je stoga i bilo lako poslati sina Franu u Beč na visoke škole. Sin je potrošio novce i sad sam traži Dioklecijanovo blago.[9]

Dioklecijanova kći je poslije nesreće koja ju snađe, bila pokopana odjevena u suhom zlatu pod jednim od sedam humaka kamenja od kamenjare, jugozapadno od crkvice sv. Ilije. S njom bi pokopana kvočka od zlata sa 12 zlatnih pilića. Tko bi našao ovaj grob, postao bi silno bogat.
Dok je to pripovijedao, jedan od prisutnih seljaka reče da je don Frane (Bulić) potrošio do sada dva milijuna kruna da nađe taj grob, ali da ga nije našao (Bulić 1984: 270).

Ova je predaja u doba zapisivanja bila znana gotovo svima u Segetu, a stvarni arheološki nalaz kamenog sarkofaga u Zviračam postao je izvorom predaje da je upravo u njemu bila pokopana Dioklecijanova kći. "Jer tako ogroman sarkofag od francuskog mramora, kako oni kažu, nije mogao služiti za drugoga osim za kojega člana carske kuće" (Bulić 1984: 270).

***

Rimsko je Carstvo u svojim mediteranskim temeljima bilo već u početku prostor rezerviran za kršćansko ozračje; postojala je neraskidiva spona kršćanstva sa zemljom, kruhom, vinom, žitom, lozom, čak i svetim uljem. U Dioklecijanovo doba, prije burnih osvajanja i katastrofa i unatoč progonima, kršćanstvo je imalo vremena prilagoditi se rimskom svijetu, uspostaviti svoju hijerarhiju i naučiti jasno lučiti ono što "pripada Cezaru" od duhovnoga. Kao da se pomiješalo staro mediteransko vino s novim dajući mu novu vrsnoću.

Stanovnici palače - Romani - življahu u njoj kao u tvrđavi dok Hrvati zaposješe Solin i svu okolicu tik do zidina palače. Čini se da u početku međusobni odnosi nisu bili najbolji. Ali valjalo je živjeti i jednima i drugima: počinje ulazak hrvatskoga življa među romansko stanovništvo u Dioklecijanovoj palači. I tako potkraj 8. i na početku 9. st. Dioklecijanova palača bi zauvijek pretvorena u grad Split. To je jedan od rijetkih primjera u povijesti gdje se jedna zgrada, najprije tvrđava i raskošna vila moćnoga cara, pretvara poslije njegove smrti djelomice u

[9] Međutim, zanimljivo je da se sam don Frane Bulić u bilješkama uz ove tekstove osjetio ponukanim objasniti što je doista nađeno i što je s nalazima učinjeno. Kao da je vlastitim iskazom želio pobiti zapisanu predaju. "Godine 1834. otac pisca nađe u jednom grobu u Solinu mnogo ljepih starinskih predmeta od zlata i stakla, koji djelomice bješe darovani na sve strane. Pisac ovih brazda primi od oca na dar g. 1866. lijep zlatan lanac sa tri zlatna prstena, koje je on darovao arheološkom muzeju sa mnogim ostalim starinskim predmetima svoje privatne vlasnosti g. 1833., kada postade muzejskim direktorom." Slijede kataloški brojevi darovanih predmeta (Bulić 1984: 289).

pribježište detroniranih careva, djelomice u radionicu, zatim se zapušta i napokon postaje gradom što pruža utočište pučanstvu obližnje porušene metropole jedne čitave pokrajine - Salone. Iz tog političkog i kulturnog dvojstva, romanskog i slavenskog, izrast će hrvatska kultura.

Novi grad nove vjere dobio je i svoje nove kršćanske legende koje su dobrim dijelom počivale na kasnoantičkoj književnoj predaji.

Nedvojbeno je da je upravo grad Split sačuvao i nastavio tradiciju Salone, upravne i crkvene metropole čitave kasnoantičke provincije Dalmacije. Njegov je nadbiskup i u kasnijim stoljećima čuvao moći i tradiciju salonitanskih mučenika, Dujma i Staša. Ne postoji pouzdani trag tekstovne predaje od kasnoantičke Salone do ranosrednjovjekovnoga Splita, ali sastavljači srednjovjekovnih splitskih nadbiskupskih kataloga potrudili su se prikazati mučenika Dujma iz 4. st., prvog biskupa u Saloni, kao učenika sv. Petra.

Po pobožnoj predaji, živoj od X. vijeka u crkvi splitskoj sv. Dujam je bio zaređen za biskupa od Petra, prvaka apostola, te poslan u Dalmaciju, u isto vrijeme kada je poslan Apolinar u Ravenu i Marko u Aquileju, da propovijedaju vjeru Kristovu. On je došao u Solin, u drugoj polovici prvoga vijeka i propovijedao novu vjeru, krstio njezine sljedbenike u rijeci Jadru, prepirao se s filozofima o dogmi presv. Trojstva, sagradio crkvu Djevici Mariji, te god. 105. poslije Krista pod Trajanom bio mučen. Njegove moći, poslije razorenja Solina, prenio je, po istoj predaji, Ivan Ravenjanin u novu stolnu crkvu u Splitu god. 650. dana 29. srpnja uz moći sv. Anastazija - dana 28. srpnja - također mučenika solinskog (Bulić 1927: 193).

Mauzolej Dioklecijanov i Hram palače, sagrađene i posvećene poganskoj svrsi, Ivan Ravenjanin pretvorio je u stolnu crkvu i osnovao splitsku nadbiskupiju. Kako mu je trebalo moći svetaca, pošao je u Solin po tijela sv. Dujma i sv. Staša. Legenda o prenošenju njihovih zemnih ostataka u Split, kako je donosi don Frane Bulić, bliska je usmenim pričanjima.

Ivan Ravenjanin je s klerom i pučanstvom pohrlio dne 28. srpnja u Solin, te iz jedne grobne jame izvadio - po legendi - sarkofag, za koji se, kad je prenesen u Split i otvoren, pokazalo da je sv. Anastazija, tangara. Idućeg dana, 29. srpnja, ista povorka, kojoj je na čelu bio nadbiskup, pohrlila je u Solin, te je iz iste jame bio izvađen kameni sarkofag, i to nevine djece - jer ga stariji ljudi nisu mogli maknuti - te prenesen u Split. Na putu u Dujmovači, zbog silne žege ožednjela su djeca te zavapila vode od sv. Dujma. Živica voda izbila je iz kamena. Na uspomenu ovoga čuda, bi kasnije sagrađena ondje, u Dujmovači, crkva posvećena sv. Dujmu.

Pošto bi u Splitu otvoren sarkofag, na kojega pročelju da je bio basrelief Dijane, božice lova, bi u njemu nađeno tijelo sv. Dujma, biskupa i mučenika pod Trajanom, učenika sv. Petra, poglavice apostola. Po istoj je priči na njegovim prsima nađen evanđelistar, njegovom rukom napisan (Bulić 1927: 196-197).

Na grobovima u Solinu, odakle su prema spomenutoj legendi podignuta oba

tobožnja sarkofaga sv. Dujma i sv. Staša, bi godine 1695. podignuta crkvica sv. Dujma i Staša.

Jedan od najstarijih je legendarna predaja po kojoj je knjigu evanđelja za najsvečanije bogoslužje, što je od starine pripadala splitskoj crkvi, napisao svojom rukom, i to "apostolskim pismom" sveti Dujam "jer se vjerovalo da je bio izravni učenik apostola Petra (Katičić 1994: 31). U legendi o prijenosu moći svetoga Dujma iz Salone u Split pripovijeda se i da je ta knjiga stavljena svetome Dujmu na grudi kad su ga polagali u sarkofag i da je skupa s njegovim moćima u zatvorenom sarkofagu prilikom spomenutoga slavna prijenosa dospjela u Split, te od tada pripada njegovoj katedrali.

Tekstovna predaja povijesnih zapisa o sv. Dujmu i Stašu do nas je došla isključivo putem djela Tome Arhiđakona, za koje se uvriježio naziv *Historia Salonitana maior*. Toma Arhiđakon u drugoj polovici 13. st. piše o događajima iz prve polovice sedmog. Postavljalo se pitanje mogu li legende o prijenosu tijela splitskih mučenika, uz svoj legendarsni sloj, svjedočiti i o kontinuitetu pisanih spomenika na tlu Hrvatske od Antike do djela Tome Arhiđakona, odnosno postoje li i može li se ući u trag najstarijim zapisima splitske crkve. Detaljno raščlanjujući zapis Tome Arhiđakona, R. Katičić dolazi do zaključka da je Tomi kao izvor poslužila dijelom usmena predaja, a dijelom i neki zapis koji bi mogao biti mogući trag pisanoga kontinuiteta i podatak o najstarijoj srednjovjekovnoj hrvatskoj književnosti (Katičić 1993). Katičić prema tome zaključuje da "predaja o prijenosu mučeničkih tijela iz Salone u Split u svojoj jezgri i ne mora, kako se dulje mislilo, biti nehistorična. Počeci te legendarne predaje sežu, po svemu sudeći, u tamna stoljeća. Pridružila se tada tekstovnoj predaji legenda o njihovu mučeništvu koja je, kako se čini, prenesena i očuvana iz kasnoantičke Salone" (Katičić 1994: 37).[10]

Putovanje kroz prošlost i njezino iščitavanje ukazuje nam se više kao poetika ljudske pustolovine nego kao tumačenje povijesti. Probijajući se kraljevstvom sjena pokušali smo oživjeti priče ljudi usta kojih su zauvijek nijema.

[10] Katičić upozorava da je prijenos moći salonitanskih mučenika Dujma i Staša, tema i splitske hagiografije. Navodi da se vijest o osnutku Splita nalazi u trima od šest žića mučenika Dujma, što ih je u svojem djelu *Illyricum sacrum<D>* izdao Farlati. Katičić donosi i tekst toga zapisa i tekstološkom raščlambom pojedinih gramatičkih oblika dokazuje da se radi o vrlo starom tekstu. Više o tome u: Katičić 1993: 128-129.

Izvori i navedena literatura

Bahr, Hermann. 1991. *Dalmatinsko putovanje*, Grafički zavod Hrvatske, preveo Benjamin Tolić, Zagreb
Bošković-Stulli, Maja. 1967-68. Narodne pripovjetke i predaje Sinjeske krajine. U: *Narodna umjetnost* 5-6, ZAgreb, 303-432
Bošković-Stulli, Maja. 1967. *Narodna predaja o vladarevoj tajni*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb
Bošković-Stulli, Maja. 1993. *Žito posred mora. Usmene priče iz Dalmacije*, Splitski književni krug, Split
Bulić, Frano (uz suradnju Ljube Karamana). 1927. *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, MH, Zagreb
Bulić, Frano. 1984. Car Dioklecijan. Njegovo ime, njegova domovina i mjesto gdje se je rodio; kada, gdje i kako je umro. U: *Izabrani spisi*, Split: 199-289. (Pretisak istoimena rada iz: Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, NS sv. XIV., 1915-1919., 99-171, Tisak hrvatske kraljevske tiskare, Zagreb, 1918)
Duplančić, Arsen. 1986. Nekoliko doživljaja don Frane Bulića iz njegove neobjavljane knjige o Saloni. U: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*: 79, 315-348
Fortis, Alberto. 1984. Put po Dalmaciji. Priredio Josip Bratulić, S talijanskog preveo Mate Maras, Globus, Zagreb (1. izdanje na talijanskom god. 1774.)
Katičić, Radoslav. 1993. Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae. U*: Uz početke hrvatskih početaka*, Književni krug, Split
Katičić, Radoslav. 1994. *Na ishodištu. Književnost u hrvatskim zemljama od 7. do 12. stoljeća*, MH, Zagreb
Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Preveo Mihovil Kombol, JAZU, Zagreb (1. izdanje na talijanskom god. 1776.)
Marks, Ljiljana. 1994. *Vekivečni Zagreb. Zagrebačke priče i predaje*. AGM, Zagreb
Skok, Petar. 1973. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Uredili akademici M. Deanović i Lj. Jonke, JAZU, Zagreb, sv. I., II., III. i IV
Smailbegović, Esma. 1986. *Narodna predaja o Sarajevu*. Institut za jezik i književnost, Sarajevo

FROM DIOCLETIAN TO SPLIT
legends and lore

(Sumarry)

Oral tradition also keeps alive the testimony of the Split earliest history which lacks any reliable literary tradition. Although it by no means is or can be considered reliable historical testimony, the common people imagination, based on authentic historical events and persons, has created a remarkable oral history with a great number of variations. The tales of Emperor Diocletian, collected by Frane Buliæ in the villages of the Split surrounding area at the beginning of the century, form the basis of the research. Some later oral literary records from those villages have also been taken into consideration. The tales of Diocletian are closely intertwined with oral literary themes and motifs which are also common in some other Croatian (and European) regions. However, by their local color, the language expressions (which are, unfortunately, not always retained), the first and second names of narrators, and by their strong conviction that through their stories the history of their country has been kept alive, the tales belong exclusively to Split and its surroundings. They deal with the Diocletian's birth place, his ferocity and the killings of barbers, the miraculous election of Diocletian for a king, his divine characteristics, underground passageways between Solin and Split, Diocletian's death and his grave that has not yet been found, gold hidden somewhere in the earth piles around Solin, and bewitched, cursed and unfortunate Diocletian's daughter Priska.
The paper also presents the most popular Split legends about St Doimus and Anastasius, through which Split and Salona seem to be brought together.